

ХҒТАР 19.41.07

<https://doi.org/10.32523/2616-7174-2025-150-1-92-104>

Әзілхан Нұршайықовтың эпистолярлық публицистикасындағы замандас бейнесі

А.Ж. Шайкенова^{*}, Г.К. Тулешева², А.К. Умбетова¹

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

(E-mail: *aisulu_04_09@mail.ru, aktas@mail.ru, talgat_alma@bk.ru)

Аңдатпа. Зерттеу мақала журналист, жазушы Әзілхан Нұршайықовтың эпистолярлық мұрасына арналған. Автордың хаттар арқылы адам болмысын көрсетуі, оның шығармашылығы мен әдеби мұрасында ерекше орын алады. Зерттеудің негізгі мақсаты – Әзілхан Нұршайықовтың хаттарын зерттей отырып, оның адамзат болмысын, тұлғалық қасиеттерін ашудағы орны мен мәнін анықтау. Ғылыми зерттеудің маңызды бағыты – эпистолярлық мәтіндерді қазақ әдебиетінің дамуымен, әсіресе, публицистиканың қалыптасуымен байланыстыра зерттеу. Сонымен қатар, хаттардағы автордың жеке өмірі мен көзқарастарын талдау арқылы оның шығармаларының терең мағынасы мен идеялары ашылады. Зерттеудің практикалық маңызы – Ә. Нұршайықовтың хаттарының көркемдік құндылығын қазіргі көсемсөз дамуы тұрғысынан бағалау және осы бағытта жүргізілген зерттеулердің болашақ ғылыми жұмыстарға негіз болуы. Зерттеу жұмысы негізінде Ә. Нұршайықовтың хаттарындағы мазмұндық және стилдік ерекшеліктер оның ішінде публицистикалық сарын талданған. Хаттардағы философиялық ойлар мен тұлғааралық қарым-қатынас мәселелері қарастырылып, автордың шығармашылығына ерекше көзқарас қалыптастырылады. Сонымен қатар, мақалада хаттар арқылы адамның ішкі дүниесін түсіну, оның күрделі психологиясын ашу мүмкіндігі талқыланады. Бұл зерттеу Ә. Нұршайықовтың рухани мұрасының тереңдігі мен көпқырлылығын айқындап, оның қазақ көсемсөзіндегі орнын нығайтуға үлес қосады. Сонымен қатар, жұмыстың нәтижелері қазақ журналистикасы мен көсемсөзі саласындағы практикалық қолданымға ие болып, қазіргі медиа кеңістігіндегі жаңа ғылыми көзқарастар мен зерттеу әдістерінің негізін нығайта түседі.

Түйін сөздер: Әзілхан Нұршайықов, эпистолярлық мұра, хаттар, әдебиеттану, эпистолярлық мәтін, эпистолярлық жанр.

Кіріспе

Сөз өнерінде эпистолярлық жанрдың алатын орны ерекше. Эпистолярлық мәтіндер, жазбалар оқырманмен шынайы байланыс орнататын туындылар. Бұл жанрдың ерекшелігі – автордың өз ойларын, сезімдерін, қоғамға қатысты көзқарастарын хат арқылы немесе хаттар жинағы түрінде жеткізуі. Қазақ көсемсөзі мен журналистикасындағы эпистолярлық жанрдың дамуына зор үлес қосқан қаламгерлердің бірі – Әзілхан Нұршайықов.

Әзілхан Нұршайықовтың шығармашылығындағы эпистолярлық құнды дүниелерді оның журналистикаға қосқан үлкен үлесі деп білеміз. Әзілхан Нұршайықов бұл пішінді өз шығармаларында жиі пайдаланып, хат алмасу арқылы кейіпкерлердің ішкі әлемін терең ашып, олардың арасындағы қарым-қатынастарды көрсете білді. Ол хаттар, күнделіктер, жазбалар арқылы оқырманға кейіпкерлерінің ойлары мен сезімдерін аша білді.

Әзілхан Нұршайықовтың кез-келген шығармасы нақты деректер мен дәйектерге негізделген. Осы мақсаттың ішінде жазушының күнделіктері мен хаттары маңызды орын алады. Әзілхан Нұршайықов эпистолярлық жанрды қолдану арқылы оқырмандарына кейіпкерлерінің ішкі сезімі мен мінез-құлығын түсініп, эмоциялары арқылы шығарманың мазмұнын ашудың жолын табады. Сонымен қатар, бұл жанр арқылы автор оқырманды қақтығыстар мен шиеленістердің ішінде ұстап, олардың ішкі жағдайын және адам болмысын көрсетуге тырысады. Қаламгердің қаламынан туған «Тоғыз толғау», «Автопортрет», «Махаббат, қызық мол жылдар», «Ақиқат пен аңыз», «Екі естелік», «Жамбылға хат», «Менің замандастарым», «Қаламгер және оның достары», «Мәңгілік махаббат жыры» сияқты кітаптарының қай-қайсысында болмасын эпистолярлық жанрдың белгілерін оңай табамыз. Жазушы өзінің шығармаларында хаттар мен күнделіктерді пайдаланып, кейіпкерлерінің ішкі әлемін, ортамен қарым-қатынастарын терең көрсету тәсілін ұтымды қолданады.

Қаламгердің шығармашылығын зерттеуге қызығушылық танытып, Әзілхантанушы атанған ғалымдардың бірі – Мұратбек Тоқтағазин. Ғалымның басты ізденісі Әзілхан Нұршайықовқа арналған. «Тоқтағазин Әзілхан Нұршайықовтың барлық шығармаларын оқи отырып, осы ерекшеліктеріне басты назар аударып, соны көрсете алған. Мысалы, жазушының қазақ тілінде жарық көрген көлемі 300 баспа табақтан асқан, орыс және шет тілдеріне аударылған 150 баспа табақ, кітап болып шықпаған 100 баспа табақтан аса көркем шығармаларды оқып, талдап, соны өзінің ғылыми еңбегінде көрсеткен» [3]. Әзілхан Нұршайықовтың көзі тірісінде біраз еңбегі кітап болып басылған, десек те күнделік, хат, деректер түрінде жинағаны мол азаматтың ашылмай жатқан дүниелері де баршылық.

Әдіснама

Бір зерттеу мақаламен артына мол мұра қалдырған Ә. Нұршайықовтың шығармашылығын сараптап шығу мүмкін емес. Оның әр туындысы зерттеген адамға құнды дүние. Бұл мақалада Ә. Нұршайықовтың «Тоғыз толғау», «Ескі дәптер» және «Әскери

күнделік», «Қаламгер және оның достары» сияқты шығармаларындағы эпистолярлық элементтерге назар аударып, жазушы талабының өзіндік ерекшелігіне баға беруге тырыстық. Әзілхан Нұршайықовтың шығармаларының тарихи-әлеуметтік контексті мен шынайылығын атап өту маңызды, себебі ол эпистолярлық жанр арқылы адам болмысының көпқырлылығын, әсіресе соғыс кезеңіндегі психологиялық ахуалды терең көрсеткен.

Хат жазу, хат жазу арқылы қоғамның өзекті мәселелері туралы ой білдіру қазақ топырағында бұрыннан бар әрекет. Саяси және қоғамдық мәселелерді арқалаған хаттарды тарихшылар зерттеп келеді. Бұқара ішінде хат арқылы ой бөлісу, амандық білдіру әрекеттері қоғамдағы сауатсыздық мәселесі оң шешіле бастағаннан көрініс таба бастады. Әсіресе Екінші дүниежүзілік соғысы жылдарында майдан мен тылды жалғастырған осы хаттар болатын. Әзілхан Нұршайықовтың кейіпкерінің бейнесін ашу жолында хаттарды қолдану дағдысы қазақтың жазушы-ақындарының арасында да эпистолярлық дүниелер маңызды орын алғандығын дәлелдей түседі.

Нәтижелер мен талқылау

Жалпы эпистолярлық мәтіндер туралы мақалалар Scopus базасына енген ғылыми журналдардан бастап жергілікті басылымдарға дейін жарияланып келеді. Бұл осы тақырыптың маңыздылығын аңғартса керек. Өйткені хаттарда жарияланған нақты деректер негізінде көптеген ақиқатқа көз жеткізуге болады. Мәселен, зерттеуші Е.В.Сартаковтың «Письма А.И. Кошелёва иерею М.Ф. Раевскому (1856-1860 гг.): славянская тема в журнале «Русская беседа» атты мақаласында [2] эпистолярлық мәтін алғашрет ғылыми айналымға енгізіліп, Славянофильдік «Русская беседа» журналының баспагері және редакторы А.И. Кошелевтің Венадағы орыс елшілік шіркеуінің ректоры болған және жарияланған эпистолярлық көрсеткендей, журналдың Мәскеу редакциясы мен оның көптеген славян тілшілері арасындағы негізгі делдал болған иерей М. Ф. Раевскийге жазған 12 хаты түсіндірілді. Соның нәтижесінде ғылыми ортада дау туғызылып жүрген бірқатар ғылыми байламдарға дәлелді негізде нүкте қойылды.

Хат арқылы жазылған әрбір жол – сол дәуірдің тынысы, қалам иесінің ішкі әлемі, заман шындығының айнасы іспетті. Шоқан Уәлиханов пен Ыбырай Алтынсариннің орыс достарына арнаған хаттары, Абайдың өз туыстарына жазған сырлы жолдар – эпистолярлық жанрдың баға жетпес құндылықтары. Тұлғалардың хаттарын терең зерделей отырып, біз сол қоғамның тыныс-тіршілігін көз алдымызға елестетеміз.

Алаш қайраткерлерінің тағдырын зерттеген ғалымдардың бірі – профессор Тұрсын Жұртбай. Оның «Движение алаш: сборник материалов судебных процессов над алашевцами» атты авторлық басылымында алаштықтардың бір-біріне хат жазу арқылы астарлы түрде ішкі шерлерін тарқатып, өмірлері қыл үстінде жүрсе де, ұлттың тағдырын ойлаған қайраткерлік мінездері сомдалады. А.Байтасов пен Ж.Аймауытовтың, С.Сәдуақасов пен М.Әуезовтің бір-біріне жолдаған хаттары табылып, қазынамыз толғаны қуанышты. Хат мазмұнын көңілге түйсек, екі адамның арасындағы хабар-ошарда сол кездегі тұлғалардың көзқарастары, шығармашылық әлемі мен іс-әрекеттері,

бір-біріне деген сыйластықтарын көруге болады. Алаш қайраткерлерінің қоғамның өзекті мәселесін көтеріп, жазған хаттары бүгінде маңызы мен мазмұны жағынан құнды дүниелер болып саналады. Эпистолярлық жанр кеңестік дәуірде кең қанат жайып, айрықша дамыды. Сәкен Сейфуллин, Ілияс Жансүгіров, Бейімбет Майлин сынды қазақ әдебиетінің жарық жұлдыздары жазысқан хаттар – сол дәуірдің рухани айғағы.

Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ публицистикасының эпистолярлық жанр ретіндегі озық үлгісі деп Шерхан Мұртаза мен Камал Смайыловтың 1996-97 жылдары «Егемен Қазақстан» газетінің беттерінде жариялаған материалдарын алуға болады. Олардың бұл публицистикалық еңбектері – журналистиканың эпистолярлық жанрына жаңа дем берді. Олардың әр жазбасы құнды. Қаламгерлердің көтерген тақырыптарының қай-қайсысы болмасын – ой мен сөз көркемдігін, қоғамның өзекті мәселелерін арқалайды. Олар журналистік қызмет аясында саяси, рухани, экономикалық, әлеуметтік мәселелердің барлығын қамтыды.

Хат – хабар-ошар алу-жіберу, ой білдіру, сөз түю, ішкі шерді тарқату сияқты адами мінез-құлықтың айнасы. Көсемсөз шеберлері де өз шығармаларында бұл тәсілге тиісті орын бере білді. Эпистолярлық жанрды ұтымды қолданғандардың бірі – Қазақстанның халық жазушысы, публицист Әзілхан Нұршайықов. Осы мақалада оның хат жанрында жазылған шығармаларына қысқаша шолу жасаймыз.

«Тоғыз толғау» повесть-монологі Әзілхан Нұршайықовтың ең алғашқы жарық көрген туындысы. Жазушы өзінің «Тоғыз толғау» атты еңбегінің кіріспесін оқырмандарға ішкі сырын ақтарып, кейіпкерлерінің орнын көрсетуден бастайды. «...мұнда адамдар бар, олардың тағдырлары олар өмір сүрген уақыт бар. Өмірге келген әр адам лаулап жанған от іспетті.... Сондықтан да мен бұл кітапты роман не повесть демей, толғау деп атадым. Бұл – ардагер азаматтар туралы толғау», – дейді [1, 6 б].

Жазушы өз жазбасын «толғау» деп атауының да мазмұны тереңде. Өзіне үлгі, жақын тұтқан адамдары туралы толғанысын жазады. «Адамдар бар, олардың тағдыры бар» дегенде фәлсафалық ойы жатыр. Баяндау, суреттеу түрінде жазылған туындысы оқырманға жеңіл оқылады. Шығарманың кіріспесінен-ақ жазушы оқырманға хат ретінде ішкі сырын ақтара отырып, өмірде болған кейіпкерлерінің тұлғалық келбетін ашып береді.

Автор толғанысына «Ұмытылмас бейне» тақырыбын қойып, Мұхтар Әуезовтан бастаған. Қазақтың біртуар ұлының образын диалог түріндегі әңгімемен баяндап, оңай сомдайды. Соңында «...Маған бұрын Мұхтар Эльбрус шыңындай, тәккапар да суық жан сияқты көрінетін еді. Мұхаңмен үш-төрт күн бірге болып, оның лебізін естіп, адамға үйірлігі, кісімен сөйлескіштігін көргенде, менің ол ойларым айдалада қалды...», – деп Мұхтар Омарханұлына жақсы мінездеме береді [1, 27 б]. Естелік түрінде жазылған шығарма нақты деректермен, шынайы оқиға желісімен оқырмандарды жетелей түседі.

Одан кейінгі толғаулары Совет Одағының Батыры Мәлік Ғабдуллинге, Бауыржан Момышұлына, Сәбит Мұқановқа, Жамбыл Жабаевқа арналады. Олардың әрқайсымен жүздесе отырып, әңгіменің арқауын қазақ әдебиетінің айналасындағы өткір мәселелермен тарқатылып, замандастырының тұшымды ойларын оқырмандарына жеткізеді. Мұхтар Әуезов пен Мәлік Ғабдуллиннің арасындағы пікірталасты, сыйластықтарын ұтымды

түсіндіру үшін 1943 жылы екеуінің бір-біріне жазған хаттарын толық беруінде де үлкен мән бар. Толғауының тақырыбын да «Бір хаттың тарихы» деп айдарлайды [1, 39-62 б.]. Хатта сол заманда жазушыларды толғандырған мәселелер айтылады. Автор монолог арқылы, дәлелді хаттарды пайдалану арқылы тақырыпқа терең бойлап, кейіпкерлерінің ішкі әлемін, олардың ойлары мен сезімдерін шынайы аша білген.

Эпистолярлық жанрдың элементтері кеңінен қолданылғантағы бір шығармасы – «Ескі дәптер» лирикалық повесі. Шығарма Максим Горькийдің «Адамның ақылы жеткен асқан парасаттылық – әйелді сүйе біліп, оның жан сұлулығына табыну, жер бетіндегі әсемдік атаулының бәрі әйелге деген сүйіспеншіліктен туған» деген эпилогтен басталуы кездейсоқ емес деп түйіндеуге болады. Әзілхан Нұршайықовтың махаббат тақырыбындағы лирикалық повестері мен романдары әлі күнге дейін оқырмандарын жоғалтпаған.

«Ескі дәптер» повесіне «белгісіз жастың күнделігінде» деген тақырыппа қойылып, онда бозжігіт Әлкен мен бойжеткен Кабираның арасындағы сезім шынайы суреттеледі. Қысқа-қысқа жиырма жеті бөлімнен тұратын туындыда күнделік деректері және хаттар бір-бірімен сабақтасып, толықтай екі жастың арасындағы ыстық сезім мен сағынышты көркем бейнелейді. Бейбіт өмір, екі жастың арасындағы сезім, Әлкеннің соғысқа аттануы, жауынгердің майдан даласынан жазған соңғы хаттары... Осындай тізбекпен ішкі мазмұны сабақтасқан туындының соңғы жағына бірнеше хат топтастырылған. 1941 жылдың 3-ші тамызындағы, 11-ші қыркүйегінде, 25-ші қазанында, 5-ші қарашасында жеткен хаттар майдан даласындағы оқиғаларды, солдаттардың өмірін көз алдымызға елестетеді [4. 213-216 бб.]

«Дәптердің жазулары осы сөздермен біткен. Енді оның ең соңғы бетінде сыртына үшбұрыш әскери іштемпіл басылған, Кабира Кәкімованың атына келген сарғайған конверт жатыр екен. Мен оны ашып қарадым. Конверт ішінде машинкаға басылған бір жапырақ қағаздан мына сөздерді оқыдым: «Қызыләскер Әлкен Асқаров неміс фашистеріне қарсы күресте 1941 жылы 19-қарашада ерлікпен қаза тапты...» – деген автордың тұжырымдауымен повесть те аяқталады [4, 216 бб.]

Махаббат жыршысы атанған Әзағаның шығармаларының басым бөлігі жастық шағынан бастап жүргізілген күнделігінің негізінде құрастырылғандығын ескерсек, оның жастардың мінез-құлығын түсінбей қалуы мүмкін емес еді. Әзілхан Нұршайықовтың шығармашылығы мен өмірлік ұстанымын зерттеп, зерделегенғалымдардың бірі Сәлима Қалқабаева оның шығармаларының басым бөлігі жастарға арналғандығын, кейіпкерлерінің тағдырын суреттей отырып, гуманизмді насихаттау идеясы көзделетіндігін айтады. «Бас кейіпкер Кабираның жан дүниесі адамгершілік пен әсемдікке толы екендігіне Әлкен тарапынан ыстық ілтипатпен айтылған сырлардан қанып отырамыз. Өмірдің қиындығы мен қызығын бөлісіп, достығы мен махаббатын сыйлай білген Кабираның асыл жанын, мінсіз көркін ардақтай сипаттауда Әлкен асқақ сөздерді ғана қолданып қоймай, оның ар-инабатын, жақсы мінез бен жарасты қылығын, ақылдылығын дәлелдейтін іс-әрекеттеріне дейін сөз етуге тырысады» [5, 76 б.].

Бүгінде бұл повесті оқи отырып, кез-келген адам көз алдына Отан үшін от кешкен жауынгерлеріміздің жарқын бейнесін елестетеді. Яғни, соғыстың зардабы мен

қиындықтарды дерек көзі солдаттардың өз ауызынан естігендей әсер қалады. Талайлар шығарманы оқи отырып, баласын, бауырын немесе танысын кейіпкердің бейнесінен көргені рас. Оның басты себебі – шығарма сюжеті күнделік пен хаттар пішінінде шынайы жазылғандығында.

Әзілхан Нұршайықовтың өз шығармаларының ішінде басқалармен жазысқан хаттарын жариялауы туындыларының мазмұнын аша түседі. Әріптестерімен, таныстарымен, жаны жақындарымен алысқан хаттарын сақтай білген. Әзілхан Нұршайықовтың шығармаларына қатысты осы мәлімет өте қызықты. Шынында да, Ә. Нұршайықов өз шығармаларына қосымша ретінде хаттарын жариялау арқылы туындыларының терең мағынасын аша алған. Мысалы, Сәбит Мұқановпен арадағы хаттары олардың әдебиеттегі ой-пікірлері мен қарым-қатынастарын айқын көрсетеді. Бұл хаттар олардың шығармашылық жолын, әдебиетке деген көзқарастарын, тіпті жеке өміріндегі түрлі жайттарды ашуға мүмкіндік береді. Мысалы Сәбит Мұқановтың 1967 жылдың тамызында жазған хатына «Ды» туралы» (Тіл тақырыбына реплика) деп тақырып қойып жолдаған хатында тілдегі олқылық туралы ашына жазады. «...Неталиеваның Мұқтар Әуезовтың келтірген «ды» мысалындай маңындағы сөздермен жұмдасып тұрса ғой. Толыбаевтың «ды-сы» сияқты жымдаспай тұратыны бар», – деп көңіл толмастық білдіреді [4, 371 б.]. Тіл тазалығы, жалғау-жұрнақтардың орынды қолданылуы бүгінге дейін өткір келе жатқан мәселе.

Нұршайықовтың хаттары көп жағдайда оның шығармашылық пайымын түсіну үшін маңызды дерек көзі болып табылады, оның заманындағы әдебиетке қатысты көзқарастарын көрсетеді. Әдеби байланыстар мен хаттар авторлардың бір-біріне әсерін, шығармашылық деңгейлерін түсінуге көмектеседі.

Әзілхан Нұршайықовтың шығармашылығына ден қойып зерттеп жүрген, кандидаттық диссертациясына арқау етіп алған ғалым Мұратбек Тоқтағазин «...Әзілхан Нұршайықов – көркем шығармаларына дерек жинау жағынан ешкімге ұқсамайтын, табиғаты бөлек қаламгер. Оның жазған дүниелеріндегі мәлімет-тердің бәрі де асқан дәлдігімен ерекшеленеді. Себебі жазушы жетпіс жылға жуық уақыт бойы үзбей күнделік жүргізіп келеді. Бұл күнделіктерде жазушының айналасындағы қоғамдық және әдеби өмірдің шежіресі хатталған», – деп қаламгердің шығармашылық әлемін басқадан ерекшелейтін дарынын тілге тиек етеді [6, 153 б.].

Оның айтуынша, «халық жазушысы» атанған Әзілхан Нұршайықов қолына қалам алған күннен бастап, он төрт – әдеби, жүз жиырма бес тұрмыстық күнделік жазған. Әр жылдары ой тербеген жүз алпыстай қойын дәптері, жүз шақты блокнотын да мұра етіп қалдырған. Жазушының мұрағатында қалған жұмыс дәптерлері, аудио және бейне таспалар мен хаттарыда құнды дүниелер болып табылады. Сол деректер мен дәйектерге толы дүниелерінен жазушы оқырман жүрегіне оңай жол тапқан шығармаларын тудырған.

М. Тоқтағазиннің «Деректілік пен көркемдік» атты монографиялық еңбегі 2012 жылы жарық көрген. Бұл – Әзілхан Нұршайықовтың шығармашылық шеберлігін, жазу стилін, эпистолярлық туындыларын, күнделік түріндегі жазбаларын ғылыми тұрғыдан саралаған үлкен еңбек. Ғалым оның эпистолярлық жанр негізінде тудырған дүниелерін

тереңінен зерттеп, бұл бағытта Ә.Нұршайықовтың қазақ көркемсөз өнерінде алатын орнын ерекше тұжырымдаған. Ә.Нұршайықовтың «Қаламгер және оның достары» және «Қаламгер» атты эпистолярлық романдарын жанрдың дамуы мен қалыптасуына үлесі зор туындылар деген бағасын береді.

Әзілхан Нұршайықовтың 2010 жылы «Өнер» баспасынан жарық көрген «Әскери күнделік» кітабының бірінші бөлімі 560 беттен тұрады. Жылы, күні шекеленіп көрсететілген деректерді оқи отырып, жазушының өмір мектебін көз алдыға елестетпеу мүмкін емес. Әзілхан Нұршайықовтың жазбаларды жинауға тиянақтылығын айтып жүрген зерттеушілердің сөзі дәлелдене түседі. Әріп танып, әліппені бітірген шәкірттеріне хат жаздырған ұстазы Нұртаза Алпысовтың тәлімін Әзілхан Нұршайықов өмірлік ұстаным етсе керек. Сондағы алғаш реті 1933 жылы жазған «Ауылға хаты» жазушының жүрек түкпірінде жатталып, жинаққа енгізілген бір туындысы [7, 12 б.].

«Әскери күнделік» жинағы жазушының өмір өткелінде бастан өткерген оқиғалар мен толғаныстарын сипаттайтын туынды. Сондай-ақ ол эпистолярлық жанрдың элементтерін қолданудың тамаша мысалы болып табылады. Бұл шығармада автор күнделік жазбалары мен хаттар арқылы жанрдың терең белгілерін көрсете отырып, оқырманға кейіпкерлердің ішкі дүниесін, олардың эмоционалдық жағдайын және адамдар арасындағы қарым-қатынастарды терең ашады.

Жазушы майдан даласында, оттың ортасында жүрседе қолынан қаламын тастамай, көзіне көрінген, ойына түйілген оқиғалар мен адамдарды қағаз бетіне түсіре берген. Қиын-қыстаудың өзінде ақ қағазға ойын түсіріп, сезіммен туған толғаныстарынан жұртты тебіrentетін шығармаларды құрастырды. Бұл – Әзағаның жазушылық өнердегі даралық қасиеті. Автор қолына түскен хаттарды шығармасына шынайы дерек көзі ете белген. Хат арқылы кейіпкердің жүрек түкпіріндегі ойын, арманын, қорқынышын жеткізу қолайлы. Эпистолярлық жанрдың осы белгілерін жазушы сәтті қолданған.

Эпистолярлық жанрдың басты белгілерінің бірі – шынайы әрі эмоционалды жазылуында. Әзілхан Нұршайықовтың шығармасындағы хаттар мен күнделік жазбалары арқылы өзінің және кейіпкерлерінің ішкі күрестері мен сезімдеріне терең үңілуге болады.

Бұл жазбалар, әсіресе соғыс сияқты ауыр жағдайларда, тұлғаның психологиялық күйін, оның тағдырын, отаншылдық, ел үшін күресу сияқты мәселелерді ашуға көмектеседі. Ол жазбалар арқылы адамның ішкі дүниесі шынайы әрі әсерлі көрсетіледі.

Бұл басылымда өлең түрінде майдангердің ерлік әрекетін сипаттаған «Ер Мәті» сияқты жыры, өлең жолдарымен өрнектелген хаттары бар. Мысалы, 1942 жылы 15 мамырда достарына өлең түрінде жазған хатын назарға алайық [7, 83 б.].

«Әскери күнделік» шығармасы эпистолярлық жанрдың қалыпты құрылымын сақтап, оқыrmандарын оқиғаның ортасына енгізеді. Бұл шығарманың басты ерекшелігі – оқиғаның баяндалуында бір жақты емес, күнделікті жазбалар мен хаттар арқылы екі жақтың да көзқарасын білу мүмкіндігі бар. Оқырман тек кейіпкердің өз жазбаларымен ғана емес, оның айналасындағы басқа адамдармен жазған хаттарымен де таныса алады. Бұл да эпистолярлық жанрға тән тәсіл болып табылады.

Қызық ед өміріміз қайнап тұрған
Махаббат, шаттықпенен жайнап тұрған.
Өмірдің бақшасында еркін ұшып,
Достарым бұлбұл құстай сайрап тұрған,
Келмеген көңілге ешбірқайғы дерті,
Достарым, бір күнде едің өмір көркі.
Елдің жаны ерменен дегендейін,

Тағдырмен байланысты достық еркі... – деп басталатын «Достарға» өлеңі жиырма екі шумақтан тұратын сәлемі. Майдан даласына аттанғалы отырған ақын жүрегі жақындарына сезімі мен құрметін білдіре отырып, ертеңгі күні солдаттың тағдыры қандай арнаға бұрылатынынан бейхабар болғандықтан да туған жерімен, ауылымен бақылдасуды да ұмытпайды.

Күнделікте тірліктің хабаршысы түрінде жинақталған қысқа мәтіндерден автордың жігерлі мінезін, жеңіске деген сенімін көру де қиын емес. Қойын дәптерін төс қалтасынан тастамай жүрген жауынгердің сол кезде-ақ болашақтың шығармашылық арман-мақсаттарын жүгендеп алғаны сөзсіз еді. Қаламгер майданнан аман оралып, оқырмандары аса жоғары бағалаған бірнеше шығарманы дүниеге әкелді.

Әзілхан Нұршайықовтың эпистолярлық туындыларының ортасында орны бөлек хаты – Жамбыл Жабаевқа жазғаны. Әзаға қазақтың жыршы ақыны Жамбылды бала күнінен жақсы таныған. Ол туралы «Тоғыз толғау» кітабында айтылады. «Жамбылға» деген өлеңі 1938 жылдың 18 мамырдағы «Социалистік еңбек» газетінде басылған. Кейін майдан даласынан өлең шумақтарымен арнау-хат жазады. «Сағынған сансыз жүректен» деген жыр көптің ақын-атасына жаңа жыл хаты есебінде жолданады. Бұл бірнеше адамның қолы қойылып, жіберілген хат. Гвардия мойоры Қысым Шәріповтен бастап, старшина Ермек Далабаевқа дейін, барлығы он бес қазақ жауынгері қол қойып жөнелтеді.

Қадірлі Жамбыл әкеміз,
Былтырғы айтқан сәлемің
Қозғап еді жүректі
Тасытып от жігерді
Қоздырған зор тілекті.
Күш бітірген кеудеге

Сыбантып қос білекті, – деп басталатын жыр шумақтарында Ыбырайым Сүлейменов, Мәншүк Мәметова сияқты батырлардың ел үшін жандарын берген ерлігін дәріптей отырып, қасындағы майдангер, жерлес достарының атынан ыстық сәлемін жолдайды.

Әзілхан Нұршайықов бірқатар дос-жарандарымен, туыстарымен хатты өлең түрінде жазған. «Анама хат», «Орынкешке», «Жолдастарға хат», «Солдаттан сәлем хат» сияқты мысалдар жетерлік. Тіпті замандасы Маман Әлімбековпен екеуара жыр шумақтары арқылы хал сұрасып тұрған екен.

Әзілхан Нұршайықов Маман досына былай жазады:
Қадрлі Маман
Жүрмісің аман?!

Адасып сенен,
Қорықтым жаман.
Жүректің емі,
Ақылдың кені.
Амалсыз жүрмін,

Сағынып сені, – деген қысқа шумақтың өзінен досына деген ыстық көңілі, жанашырлығы сезіледі.

Әзілхан Нұршайықов өмірінің соңына дейін көпшілігімен хат жазысқан тұлға. Оның хаттары тек жеке адамдарға ғана емес, сондай-ақ әдеби орта мен қоғамға да терең ой салып, шығармашылығына арналған көптеген құнды мәліметтер мен көзқарастарды жеткізген. Әсіресе, ол әріптестері, достары, таныстарымен үздіксіз байланыс орнатып, әдебиетке, мәдениетке, қоғамға қатысты ойларымен бөлісіп отырған.

Ә. Нұршайықовтың хаттары оның шығармашылығы мен жеке дүниетанымын толық түсінуге көмектеседі. Ол хаттарда өз кезеңінің әдеби үрдістерін, қоғамдағы өзгерістерді, жеке тұлғалардың өміріне және шығармашылықтарына деген көзқарастарын ашып көрсеткен. Бұл хаттар оның шығармашылығына ғана емес, оның адамдық болмысын да айқындайтын құнды деректер болып табылады.

Ғалым Сәлима Қалқабаева «Әзілхан Нұршайықов – әдебиеттегі дара тұлға» атты зерттеу мақаласында «Ә. Нұршайықов – естелік, күнделік, хат жанрларын көркем проза деңгейіне көтерген жазушы. «Қаламгер және оның достары» атты эпистолярлық романы, «Өткелдер» роман-естелігі, әдебиетші қауым күнделік-эпопея деп баға беріп жүрген «Өмір өрнектері» атты әдеби күнделіктері бұған дәлел. Қарапайым өмірлік деректерден мәнді дүние тудыра білетін еңбекқор қаламгердің әскери, тұрмыстық және әдеби күнделіктері өмірінің соңғы жылдарында жеке кітап болып жарық көріп жатты» – деген баға береді [8].

«Мен және менің замандастарым» мемуарлық туынды. Бұл өмірбаяндық романның екінші кітабында Ә. Нұршайықовтың өмір жолында жолыққан, ойлары мен істері бір арнада тоғысқан замандас-жазушылары, өнер адамдардары, оқырмандарымен тіршіліктегі қарым-қатынасы негізінде орын алған оқиғаларды бүкпесіз баяндауымен құнды. Кейіпкерімен

арадағы әңгіме ауаны қай күні, қалай басталғанынан түртіп қойып, оқиға желісін шынайы суреттейді. Тіпті, әңгімесін «болған оқиға» деп айдарлауының өзі шығарманың нанымын арттыра түседі.

Өмірбаяндық туындысында «Мың рахмет саған, оқырман!» деген бөлім бар. Ол тұста өзіне оқырмандардан жеткен хаттар топтастырылған. Әр хаттың мазмұны терең. Ұсынылған – ой, ескерілер – жайт, білдірілген – сезім, айтылған – алғыс.

Көпшіл жан замандастарын үйіне қонақ қылып, асыл жары оларға дастарханын жайып, көңіл танытқан кездері де аз емес екен. Соның бір мысалы жинаққа енгізілген. Дерек пен дәйекті жинап жүретін Әзаға бұл жолы қонақтарының құнды ойларын таспаға түсіріп алса керек. Қазақтың белгілі ақын-жазушылары жиналған кеште әдебиет пен әдебиетшілер туралы әңгіме өрбіген [9, 265-307 бб].

Бұл – Ә. Нұршайықовтың шынай дерек жинаудағы басты ерекшелігін дәлелдеу үшін айтылып отырған пікір. Он томдық жинақтың 10-шы томындағы «Ағалар лебізі» тарауы өз зерттеушісін күтіп тұрған мол дүние деп ойлаймыз. Онда эпистолярлық дүниелер өте көп.

Қорытынды

Әзілхан Нұршайықовтың шығармашылығы қазақ әдебиетінде ерекше орын алады, себебі ол эпистолярлық жанрды шебер қолдана отырып, кейіпкерлерінің ішкі әлемін терең әрі шынайы түрде ашты. Жазушының хаттары мен күнделіктері тек журналистика мен әдебиет саласындағы құнды туындылар емес, сонымен қатар тарихи кезеңдер мен адамдардың жан дүниесіне қатысты маңызды дерек көздері болып табылады. Эпистолярлық жанрды пайдалану арқылы Әзілхан Нұршайықов оқырманға шығармаларының мазмұнын тереңірек түсінуге мүмкіндік берді. Оның хаттары мен күнделіктері жеке тұлғаның сезімдерінен бастап, әлеуметтік және тарихи жағдайларды көрсетуге дейінгі кең ауқымды қамтиды. Сонымен, Нұршайықовтың шығармалары – тек журналистика, әдебиет қана емес, адамның өміріне, тағдырына, ұлт тарихына қатысты терең ойлар мен сезімдердің көрінісі болып табылады.

Авторлардың қосқан үлесі.

Шайкенова А.Ш. – зерттеу жұмысында қолданылған деректерді жинақтау, мақаланы техникалық талаптарға сәйкес рәсімдеу.

Тулешева Г.К. – материалдарды сараптау, дереккөздерді айқындап, мәтіндерді ғылыми талдау.

Умбетова А.К. – материалдарды сараптау, дереккөздерді талдап, мәтіндерді ғылыми талдау.

Әдебиеттер тізімі

1. Нұршайықов Ә. Тоғыз толғау. Повесть-монолог. – Алматы: Мектеп, 1977.
2. Сартаков Е.В. Письма А.И. Кошелёва иерею М. Ф. Раевскому (1856–1860 гг.): славянская тема в журнале «Русская беседа» // Вестник Московского университета. Серия Журналистика. - 2024. - № 1. - С. 129–159. DOI: 10.30547/vestnik.journ.1.2024.129159
3. «Qazaqstan dauiri» сайты. Журналистикада өзінің ізі бар МҰРАТБЕК. 22.11.2024 – [Электронды ресурс] – URL: <https://image.qazdauiri.kz/news/zurnalistikada-ozinin-izi-bar-muratbek> (өтініш берген күні: 2.01.2025)
4. Ә. Нұршайықов. Таңдамалы шығармаларының он томдығы. – Алматы: Қазығұрт, 2005. Т.3. Роман, хикая. Эсселер. – 400 б.
5. Қалқабаева, С.Ә. Әзілхан Нұршайықовтың лирикалық повестері// ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. - 2016. - №1.
6. Тоқтағазин М. «Деректілік пен көркемдік». Монография. Алматы: Arna-b, 2012. – 191 б.
7. Нұршайықов Ә. Әскери күнделік. Алматы: Өнер, 2010. – 560 б.

8. Қалқабаева С.Ә. Әзілхан Нұршайықов – әдебиеттегі дара тұлға. 14.12. 2022. – [Электронды ресурс] – URL: <https://turkystan.kz/article/207335-zilhan-n-rshayy-ov-debiettegi-dara-t-l-a> (өтініш берген күні: 23.09.2024)

9. Ә. Нұршайықов. Таңдамалы шығармаларының он томдығы. – Алматы: Қазығұрт, 2005. Т.10. «Мен және менің замандастарым». – 352 б.

А.Ж. Шайкенова¹, Г.К. Тулешева², А.К. Умбетова¹

^{1,3}*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*

²*Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан*

Образ современника в эпистолярной публицистике Азильхана Нуршаикова

Аннотация. Научная статья посвящена эпистолярному наследию Азильхана Нуршаикова. Особое место в творчестве и литературном наследии автора занимает отражение через письма человеческой сущности. Основная цель исследования – изучить письма Азильхана Нуршаикова, определить его роль и значение в раскрытии человеческой сущности и личностных качеств. Важным направлением научного исследования является всестороннее изучение эпистолярной публицистики в контексте развития казахской литературы, прослеживание ее тесной взаимосвязи с национальной литературой. Кроме того, анализ личной жизни и взглядов автора в письмах раскрывает глубокий смысл и идеи его произведений. Практическая значимость исследования заключается в оценке художественной ценности писем А. Нуршаикова с точки зрения развития современной публицистики и в том, чтобы проведенные в этом направлении исследования стали основой для будущих научных работ. На основе исследовательской работы проанализированы содержательные и стилистические особенности писем А. Нуршаикова. Рассмотрены философские мысли и вопросы межличностных отношений в письмах, формируется особый взгляд на творчество автора. Кроме того, в статье обсуждается возможность понимания внутреннего мира человека через письма, раскрытия его сложной психологии. Это исследование выявляет глубину и многогранность духовного наследия А. Нуршаикова и вносит вклад в укрепление его места в казахской публицистике. Кроме того, результаты работы имеют практическое применение в области казахской журналистики и публицистики, укрепляют основу новых научных взглядов и методов исследования в современном медиапространстве.

Ключевые слова: Азильхан Нуршаиков, эпистолярное наследие, письма, литературоведение, эпистолярный текст, эпистолярный жанр

A.Zh. Shaikenova¹, G.K. Tulesheva², A.K. Umbetova¹

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan,*

²*M. Kozybaev North Kazakhstan University, Petropavl*

The image of a contemporary in Azilkhan Nurshaikov's epistolary journalism

Abstract. This scientific article is devoted to the epistolary heritage of Azilkhan Nurshaikov. The reflection of humans sence through letters occupies a special place in the author's work and literary

heritage. The main purpose of the research is to study Azil Khan Nurshaikov's letters and determine his role and significance in revealing human sense and personal qualities. An important direction of scientific research is a comprehensive study of epistolary journalism in the context of the development of Kazakh literature, tracing its close relationship with national literature. In addition, the analysis of the author's personal life and views in letters reveals the deep meaning and ideas of his works. The practical significance of the study lies in assessing the artistic value of A. Nurshaikov's letters from the point of view of the development of modern journalism and in ensuring that research in this area becomes the basis for future scientific work. Based on the research, the content and stylistic features of A. Nurshaikov's letters are analyzed. Philosophical thoughts and issues of interpersonal relations in letters are considered, and a special view of the author's work is formed. In addition, the article discusses the possibility of understanding the inner world of a person through letters, revealing his complex psychology. This study reveals the depth and versatility of A. Nurshaikov's spiritual heritage and contributes to strengthening his place in Kazakh journalism.

In addition, the results of his work have practical application in the field of Kazakh journalism and publicism, strengthening the basis of new scientific views and research methods. In particular, the role and significance of the author's epistolary heritage in the modern mediaspace are considered.

Keywords: Azil Khan Nurshaikov, epistolary heritage, letters, literary studies, epistolary text, epistolary genre

References

1. Nyrshajkov A. Togyz tolgaу [Nine Meditations], Povest'-monolog [Novella-monologue]. (Almaty, Mektep Publishing House, 1977). [in Kazakh]
2. Sartakov E. V. Pis'ma A. I. Koshel'eva iereyu M. F. Raevskomu (1856–1860 gg.): slavyanskaya tema v zhurnale «Russkaya beseda» [Letters of A.I. Koshelev to Priest M.F. Raevsky (1856–1860): the Slavic theme in the journal "Russian Conversation"], Vestn. Mosk. un-ta. Ser. 10: Zhurnalistsika [Moscow University Bulletin. Series 10: Journalism]. 1. 129-159(2024). DOI.10.30547/vestnik.journ.1.2024.129159. [in Russian]
3. «Kazakhstan dauiri» sajty. Zhurnalistikada ozinin izi bar MURATBEK, ["Qazaqstan dauiri" website. Muratbek, whole of this mark in journalism]. Available at: <https://image.qazdauiri.kz/news/zurnalistikada-ozinin-izi-bar-muratbek> (accessed 22.11. 2024)
4. Nyrshajkov A. Tandamaly shygarmalarynyn on tomdygy [Selected Works in Ten Volumes], Roman, hikaya. Esseler [Novel, Story. Essays]. (Almaty, 2005, V.3. 400 p.) [in Kazakh]
5. Kalkabaeva S. A. Azilhan Nyrshajkovtyn lirikalyk povesteri. Matin [Azil Khan Nurshaikov's Lyrical Novellas. Text], QazYU habarshysy. Filologiya seriyasy [Bulletin of Kazakh National University. Philology Series.] 1(2016). [in Kazakh]
6. Toktagazin M. Derektilik pen korkemdik. Monografiya [Documentary and Artistic. Monograph]. (Almaty, 2012, 191 p.) [in Kazakh]
7. Nyrshajkov A. Askeri kyndelik [Military Diary]. (Almaty, 2010, 560 p.) [in Kazakh]
8. Kalkabaeva S.A. Azilhan Nurshajkov – adebiyettegi dara tulga, [Azil Khan Nurshaikov - a unique figure in literature]. Available at: <https://turkystan.kz/article/207335-zilhan-n-rshayy-ov-debiyettegi-dara-t-l-a> (accessed 14.12. 2022)

9. Nyrshajkov A. Tandamaly shygarmalarynyn on tomdygy [Selected Works in Ten Volumes]. «Men zhane menin zamandastarym» ["Me and My Contemporaries"]. (Almaty, 2005, V.10, 352 p.) [in Kazakh]

Авторлар туралы мәлімет:

Шайкенова А.Ж. – хат-хабар авторы, филология ғылымдарының кандидаты, Баспасөз және баспа ісі кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Тулешева Г.К. – аға оқытушы, «Журналистика және әлеуметтік ғылымдар» кафедрасы, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

Умбетова А.К. – филология ғылымдарының кандидаты, Баспасөз және баспа ісі кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Шайкенова А.Ж. – автор для корреспонденции, кандидат филологических наук, кафедра Печати и издательского дела, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Тулешева Г.К. – старший преподаватель кафедры Журналистики и общественных наук, Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

Умбетова А.К. – кандидат филологических наук, кафедра Печати и издательского дела, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Shaikenova A.Zh. – Candidate of Philological Sciences, The Department of Printing and Publishing, Faculty of Journalism and Social Sciences, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Tulesheva G.K. – Senior lecturer, The Department of Journalism and Social Sciences, M. Kozybaev North Kazakhstan University, Petropavl, Kazakhstan

Umbetova A.K. – Candidate of Philological Sciences, The Department of Printing and Publishing, Faculty of Journalism and Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Copyright: © 2025 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).